

Փորձը դեղեցիկ էր ու յանդուգն. պատ-
րանքն հզոր. ընդամէնը երեսուն հինգ տարի
առաջ Միտհատեան սահմանադրութեան եւ հե-
ղինակի եղբրական վախճանը մոռցուած էր.
Արեւմուտքը վերստին դիւրահաւան եղաւ.
Սահմանադրութիւն... Երիտասարդ թիւր-
քեր... Եւրոպա ուսած մարդիկ... ո՞վ գիտէ:
Լուծումն չէ՞ այս արդեօք Արեւելեան նը-
զովուած կնճիռի:

Եւ ինչպէս այսօր՝ քեմալիզմի հանդէպ՝
Եւրոպական հասարակաց կարծիքը շունչը բըռ-
նեց ու սպասեց: Ծառերը հաւատով, ուրիշնե-
րը համակրանքով եւ ոմանք լուկ կասկածով՝ ա-
ռանց չարամտութեանն):

Յամենայն դէպս Եւրոպական բոլոր եր-
կրներում համակրանքի եւ բարեացակամու-
թեան մի շարժում ծայր տուեց ի նպաստ Ե.
բիտ. Թիւրքերի:

Հայկական սարսափների մասին այլեւս
խօսք չկար. Երիտ. Թիւրքերի շարժումը նոյն-
իսկ Կարմիր-Սուլթանի օձիքը պահ մը ազա-
տեց:

Մի առժամանակ — հազիւ մի տարի —
հայութիւնն էլ շունչ առաւ. թուում էր, թէ
Արեւելքը վերջապէս ազատուում է թիւրքական
մղձաւանջից խաղաղ ճամբով, առանց ցնցում-
ների: Անցեալի՝ դժնդակ, արիւնոտ անցեալի

1) Փարիզի էի 1908 թուի ամբանը, երբ
մի օր Boulevard Saint Michel-ի վրայ հանդի-
պեցի «Միութիւն ու Յառաջադիմութիւն» կու-
սակցութեան պետ Ահմէտ-Ռիզային: Քաջա-
ծանօթ էի. Իշխան Սաբահէդդինի դումարած
համաժողովներին՝ Փարիզում 7-8 տարի առաջ
ծանր բանալիէներ էինք ունեցած. Ահմէտ-Ռիզան
փաստաբանում էր ընդհանուր բեֆորմների
ծրագիրը օսմանեան ամբողջ կայսրութեան
մէջ, իսկ ես հակաճառում էի ուժգնօրէն ապա-
ցուցանելով, որ դա սուլթան Համիդեան մե-
թոք է՝ վիժեցնել այս կամ այն տառապող ու
ըմբոստացած ժողովրդի ազատադրութիւնը:
Բաժանուած էինք սառն:

Եւ այժմ՝ Ահմէտ-Ռիզան վրաս սլացաւ
հրճուանքով, ջերմօրէն ձեռքս թօթուեց, ինչ-
պէս հին բարեկամի եւ հաղորդեց ինձ Սահմա-
նադրութեան հռչակումի լուրը Կ. Պոլսում:

մոռացումի եւ ներումի սրտապարար օրեր էին.
Ստամբուլի փողոցներում ջերմ համբոյրներ է-
ին արձագանգում:

Մարդկային եղկելի գոյութեան հիմունքը
վատաստութիւնը չէ, այլ լաւատեսութիւնը:
Այնպէս թշուառ է կեանքը, որ յաճախ հաւատը
փնտոում ես անգամ անյուսութեան մէջ՝ հա-
կառակ զարհուրելի փորձերի:

Պատրանքը բնութեան ամենահզոր եւ ա-
մենավտանդաւոր պարզեւն է:

Այդ պատրանքով օրօրուեց հայութիւնը
թիւրք Սահմանադրութեան սկզբնական շրջա-
նում, մինչեւ որ նոր ու սարսաղաղեցիկ ջար-
դերի ահաղանդը հնչուեց Կիլիկիայից:

Երեսուն հազար անմեղներ ի արիւնն էր
թափուած Ադանայում եւ շրջակայքում: Թիւր-
քը՝ թիւրք էր, հին թէ երիտասարդ. հիասթա-
փութիւնն ահարկու եղաւ:

Պատրանքը շամանդաղի պէս ցնդուեց. եւ
Երիտասարդ Թիւրքերի Սահմանադրութիւնը
արդէն 1910 թուից — որպէս մի գոլուելի ու ար-
ինաթաթաւ լաք դնաց թառելու սուլթանա-
կան թանդիմաթների, խաթթը-հիւստայինների
կողքին. օսմանեան ոճրակերտ պետական ար-
խիւներում:

Թաղուեց Սահմանադրութիւնը, բայց
կանգուն մնացին Երիտ. Թիւրքերը: Նրանք

Նա խանդավառուած էր ու երջանիկ:

Իր յաղթանակն էր:

Արդար լինելու համար պիտի ասեմ, որ
այդ լուրը ես էլ ընդունեցի խնդութեամբ...
Ճաշեցինք միասին:

Ահմէտ-Ռիզայից բաժնուելով շտապով
գնացի Փրանսացի մեր հինաւուրց բարեկամ ու
արեւելադէտ Ե-ի կարծիքը լսելու այս խոչը՝
քաղաքական փաստի մասին:

Նա ուշադրութեամբ աւանջ դրեց ինձ եւ
հանդարտօրէն ասաց.

«Ո՛չ, Արեւելեան Հարցը թիւրք Սահմա-
նադրութեամբ լուծուած չէ եւ ոչ Հայկակա-
նը: Սա միայն կ'արադացնի օսմանեան կայս-
րութեան քայքայման պրոցէսը. տասն տարի
չանցած, Թիւրքիան բաժան-բաժան կը լինի»:

Ուղիղ տասն տարի յետոյ — 1918 թուին
Դաշնակիցները գրաւեցին Կ. Պոլիսը եւ օտտո-
մանեան կայսրութիւնը փլաւ: Ա. Ա.